

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА АФРИКИ: ДИНАМІКА І ТЕНДЕНЦІЇ

Політична культура сучасних країн африканського континенту є частиною його загальної культури. На формування та подальший розвиток політичної культури цієї частини світу вплинули такі історичні процеси як колоніальний розподіл африканських країн поміж європейськими, наступний за ним період деколонізації та здобуття більшістю держав незалежності, починаючи з 60-их років минулого століття.

Європейські держави принесли на африканський континент свої цінності, норми, звичаї, світобачення. Проте європейська політична культура виявилася чужорідною для більшості африканського населення. Тому відбувся розпад африканської культури на два основні типи. Один із типів – це культура правлячої еліти, що має ліберально-демократичне забарвлення. Інший тип – культура широких верств населення, заснована на традиційних віруваннях, ідеалах, цінностях і світобаченні. Незважаючи на тривалість періоду колонізації, європейська культура не змогла витіснити традиційну африканську, характерні риси якої не лише прослідковуються сьогодні, а в багатьох країнах навіть переважають.

Стаття присвячена дослідженню політичної культури країн Африки у її динаміці та визначенню основних тенденцій її розвитку. Увага зосереджена на загальних особливостях політичної культури північно- та західноафриканських країн і держав Тропічної та Південної Африки.

Ключові слова: політична культура; країни Північної і Західної Африки; країни Тропічної і Південної Африки; елементи політичної культури.

Постановка проблеми. Політична історія африканського континенту сягає глибини віків і нараховує декілька тисячоліть. Африка – другий за розміром континент, який об'єднує більше ніж п'ятдесят держав. Близько двох тисяч народностей проживає на її території, чи не кожна з яких має свою мову й культурні традиції. Це, у свою чергу, впливає на те, що між окремими державами чи всередині них постійно виникають етнічні, племенні або релігійні конфлікти. Лише за півстоліття на території континенту відбулося більше 180-и державних переворотів та близько 30-и масштабних війн.

Політична культура африканського континенту є частиною його загальної культури. Вона відрізняється від культури будь-якого іншого регіону та є специфічною і самобутньою, об'єднуючи в собі дві найважливіші складові – традиційну та сучасну. У вітчизняній науці, проте, відсутні спеціальні дослідження, які б розглядали політичну культуру африканських країн як самостійний компонент їх політичного життя. Зазвичай лише окремі структурні елементи культури стають об'єктами дослідження українських учених, але сучасний політологічний аспект даної тематики і до сих пір залишається поза увагою науковців. Враховуючи такий факт, виникає необхідність вивчення політичної культури країн Африки у її динаміці та визначення основних тенденцій її розвитку.

Враховуючи значну кількість держав на африканському континенті, їх історичні відмінності та велику

протяжність із заходу на схід і з півночі на південь, у науці, традиційним є підхід, що поділяє його на окремі регіони. Так, найбільш поширений підхід пропонує розглядати окремо Північну, Західну, Тропічну, Східну та Південну Африку. Ці регіони відрізняються різкими природними, історичними, етнічними і соціально-економічними характеристиками та мають відмінні політичні традиції, що є важливим фактором у контексті вивчення питань політичної культури [5; с. 12].

Сучасні вчені визначають політичну культуру як матрицю політичного життя суспільства – владний аспект будь-якої національної культури. Структурно політична культура включає в себе у якості основних компонентів політичну свідомість (науково-теоретичний компонент – знання, норми, цінності, ідеологія, та емоційно-психологічний – орієнтації і установки, ментальність, міфи, стереотипи), знаки (політичну мову, символи), культуру політичної поведінки і функціонування політичних інститутів. Саме такий підхід береться за основу у даному дослідженні політичної культури африканських країн.

Аналіз останніх публікацій. Теоретичну базу даного дослідження в більшій мірі складають наукові розробки американських та європейських вчених. Враховуючи історичний контекст, а саме те, що багато африканських держав свого часу були колоніями європейських, цілком логічним є наявність у сучасній африканістиці великої кількості англомовних джерел. Серед наукових праць останніх років увагу привертають,

зокрема, роботи А. Чіквани (*A. Chikwanha*), Ф. ван З. Слабберта (*Frederik Van Zyl Slabbert*), А. Егана (*A. Egan*), К. Матлоси (*K. Matlosa*), які дослідили різні аспекти сучасної політичної культури південно- та східноафриканських країн. Інші дослідники, як наприклад, М. С. Камара (*M. S. Camara*), М. Райтер (*M. Reiter*) та ін. увагу зосередили на вивченні особливостей політичної культури країн західного та північного регіону Африки. Неабияку роль при дослідженні динаміки політичної культури країн Африки відіграли роботи М. Косухіна, Н. Висоцької, Л. Садовської, Ю. Ірхіна, Є. Лебедєвої та ін. Вони заклали основи вивчення досліджуваного питання у вітчизняній науці.

Формулювання цілей статті. Основна мета даного дослідження – це вивчення політичної культури країн Африки у її динаміці та визначення основних тенденцій її розвитку, спираючись більшою мірою на роботи сучасних вітчизняних та зарубіжних учених.

Виклад основного матеріалу. Суспільний розвиток африканських країн протягом тривалого періоду часу супроводжувався значними змінами у політичному процесі. На формування сучасної політичної культури африканських країн найбільшим чином вплинули період колоніального їх розподілу між європейськими державами (кінець XIX – середина XX ст.) та наступний за ним період деколонізації, що розпочався після завершення Другої світової війни. До початку колонізації на території Африки вже сформувалися характерні особливості її політичної культури, як наприклад, комуналізм, етноцентризм, клієнтизм, егалітаризм, культ правителя і т. д. [1, с. 13]. Колоніальний період поступово руйнував традиційні структури, насаджуючи європейські норми, цінності та демократичні ідеали на африканський ґрунт. Через це, зазначає М. Косухін, після отримання багатьма країнами незалежності на території Африки склалося принаймні два різних типи політичної культури. Один із них – для правлячої еліти (із відтінками ліберально-демократичної західної культури), а інший відображав інтереси, погляди і світогляд широких верств населення (патріархального характеру) [3, с. 82]. Політична культура правлячих еліт, зокрема, увібрала в себе традиціоналізм, модернізм, радикалізм та консерватизм. Постколоніальна політична культура і до цього часу зберігає двохаровість. Для політичної культури широких верств населення характерні етнічний та релігійний відтінок, неоднозначність політичної поведінки, що породжує різного роду конфлікти в суспільстві. Таку ж думку підтримує вчений Л. Куббель, за словами якого сучасна африканська культура включає в себе дві субкультури – загальнодержавну і традиційну [4]. Крім того, М. Косухін говорить про необхідність врахування ще й субкультур за соціально-класовою ознакою [1, с. 11].

Перехід від авторитарних методів управління до багатопартійності свідчив про великі сподівання африканського населення на демократію, яка, на його думку, мала принести з собою соціальні та життєві блага. Із періодом отримання незалежності, все ж таки, базові основи політичної культури африканських країн не змінилися. Традиції на африканських територіях виявилися занадто міцними, аби їх зруй-

нувати. Тому прояви потестарної політичної культури характерні для політичного життя багатьох африканських країн і сьогодні. Це пояснює і Ю. Кобшчанов, зазначаючи, що на африканському ґрунті елементи європейської політичної культури виступали, перш за все, у своєму зовнішньому, колоніально-бюрократичному вигляді, а тому локальні архаїчні структури інститутів влади не змінювалися [1, с. 12]. Навіть неалежність не принесла країнам африканського континенту очікуваних соціально-економічних результатів: покращення соціально-економічного становища, виходу із кризового стану, сприяння національному відродженню тощо. М. С. Камара (*M. S. Camara*), відзначає, що нові лідери, які прийшли до влади внаслідок державних переворотів із «демократичними» лозунгами, не задовольнили бажань широких верств населення, що сприяло виникненню нестабільності політичної ситуації і необхідності пошуку нових альтернативних шляхів розвитку [7, с. 14].

Визначаючи особливості політичної культури північно- та західноафриканських країн, слід зазначити, що більшість із держав цього регіону є мусульманськими. А отже, їх політична культура дещо схожа з культурою країн арабського Сходу. До періоду колонізації на території Північної та Західної Африки вже сформувалася самобутня політична культура. Серед її традиційних характеристик, які незмінними залишалися протягом досить тривалого періоду часу, виділяють, зокрема:

1) Авторитарний тип управління та сприйняття керівника держави як «батька» нації. Населення довіряє своїм керівникам повністю, а тому зазвичай вони досить довго знаходяться при владі (як, наприклад, у Тунісі авторитарний правитель Бен Алі з 1987 року до 2011 року) [10]. Пізніше на такій безпрецедентній довірі почали спекулювати народні лідери і виник так званий етнонаціоналізм (зі сторони керівника чи еліти).

2) Патерналістське ставлення до влади. Патерналізм у даному випадку передбачав таку систему політичних відносин, за якої владні суб'єкти ставилися до широких мас як «батько» до своїх «дітей» [13]. Населення завжди очікувало якихось благ від керівництва, а тому в усьому на нього покладалося.

3) Верховенство релігійних традицій. Враховуючи, що більшість країн даного африканського регіону – мусульманські, іслам проникає у всі сфери їх життя (Туніс, Марокко, Алжир, Лівія) і регулює не лише релігійну поведінку, але й соціально-економічні відносини, політичні орієнтації. Іслам неабияким чином впливає на формування політичних уявлень, установок і тим самим визначає специфіку політичної поведінки місцевого населення.

4) Міцні родинні (кровні) зв'язки як у родині, так і всередині племені або роду; звичай кровної помсти. Дослідник А. Мосейко вказує на наявність у деяких племенах таємних організацій, так званих «груп кровоміщення». Вони мають морально-правові (охорона і захист життя та здоров'я), економічні (грошова або майнова компенсація) та соціальні гарантії і вважаються нижчою традиційно-юридичною одиницею [15]. Для населення північно- та західноафриканських країн рід є найважливішим, оскільки він вічний.

Після набуття країнами Північної і Західної Африки незалежності політична культура набуває й інших характеристик. У ряді держав створюються конституції адміністративні інститути, виникає влада на місцях за європейським взірцем та нове законодавство. За словами М. Косухіна, це була спроба перенести західноєвропейські політичні традиції на африканський ґрунт. Важливим моментом є те, що європейські цінності і норми у своїй більшості не відповідали соціально-економічним і політичним умовам, а тому вступали у конфлікт із місцевою політичною культурою [3, с. 83]. Становлення нової суспільної свідомості відбувалося зі складнощами, на фоні постійних соціальних та етнічних потрясінь. Відтак, сучасна постколоніальна політична культура африканських країн цього регіону поряд із вищезазначеними традиційними має такі ознаки:

1) Політизація ісламу та бюрократизація влади. У сучасних державах усе більш активними стають сили, які виступають за побудову суспільства, заснованого на ісламських законах, його традиційних духовних цінностях (Лівія, Туніс, Марокко). За словами М. Райтера (*M. Reiter*), іслам як релігія широко охоплює різні культурно-ідеологічні та соціальні напрямки, що мають за мету створити ісламські держави і змусити кожного громадянина підкоритися відповідній соціально-економічній політиці [13]. Таким чином, на прикладі Лівії можна спостерігати своєрідну ісламську активістсько-патріархальну політичну культуру.

2) Становлення багатопартійності на фоні помітного зростання ступеня залучення мас у політичний процес (піддансько-учасницький тип політичної культури). Проте, у межах так званої патріархальної політичної культури велика частина населення, як і раніше, залишається не зацікавленою у політиці. Поряд із тим виникає політичний плюралізм, а представники усіх політичних сил залучаються для створення нових політико-правових основ демократичного суспільства [14].

3) Маргіналізація широких верств населення внаслідок того, що роль держави в економіці у зв'язку з розвитком ринкових відносин знижується. Проте це не відповідає реаліям місцевого населення. Внаслідок цього посилюється гетерогенність суспільства, розділення його на окремі групи [6, с. 135].

4) Намагання поєднати ідеї традиційної політичної культури і демократії.

Тим не менше, ці нові ознаки політичної культури, які сформувалися після отримання державами незалежності, не змогли зруйнувати старі норми, принципи, цінності. Внаслідок, виник симбіоз нового та традиційного.

Політична культура країн Тропічної та Східної Африки має інші характерні особливості. У першу чергу на це впливає набагато більша кількість народностей (племен), які населяють дану територію у порівнянні з північним та західним регіоном. Враховуючи, що країни Тропічної й Східної Африки тривалий час були колоніями європейських держав, сьогодні їх умовно можна поділити на три групи в залежності від мови, якою розмовляє населення та якою ведуться державні справи: англо-, франко- та португаломовні держави [12, с. 4]. Лише у деяких з них статус дер-

жавної мають їх корінні мови (Бурунді, Ефіопія, Мадагаскар, Руанда, Сомалі, Танзанія).

Традиційними особливостями політичної культури країн тропічного і східного регіону Африки є такі:

1) Наявність у кожного племені свого духу-покровителя і пов'язаних із ним обрядів та ритуалів. Так, А. Чіквана (*A. Chikwanha*) говорить, що зазвичай у таких богів представники того чи іншого племені намагаються вимолити «благої долі», за що платять йому дарами та жертвоприношеннями [8, с. 9–10].

2) Патерналістсько-підданське ставлення до держави і її керівництва та вірування у незмінність власної долі [13].

3) Традиційні африканські суспільства практично не залучені у політичний процес, їх не цікавить політика як така, що є ознакою розповсюдження патріархальної політичної культури. Це пов'язано з тим, що більшість з них проживає у невеличких поселеннях, немає навіть середньої освіти та доступу до інформаційних ресурсів.

4) Велика роль політичних символів, які впливають не лише на форму політичного процесу, але і на його зміст [14]. Символ відіграє набагато більшу роль у консолідації політичної організації, аніж теоретично оформлена ідеологічна концепція.

Тропічна Африка свого часу також зіткнулася із насильницьким нав'язуванням ліберальних моделей цивілізації з боку європейських держав. До змін – громадянських прав, свободи, інших норм і процедур – африканські суспільства пристосувалися так і не змогли. Європейська культура і в цій частині зіткнулася із протилежною їй африканською. Крім того, вона викликала сплеск недовіри до представників іншої раси. Негативне ставлення з боку африканських народів у тому числі до європейців сформувалося з часів рабства і торгівлі. Тому поділяємо думку Ю. Кобшчанова, що на території Тропічної і Східної Африки виник «політичний симбіоз» традиційної африканської та привнесеної ззовні європейської культур [1, с. 11–12].

В. Міріманов висунув ідею про те, що сьогодні політична свідомість у країнах Тропічної Африки трансформується, підпадаючи під вплив урбанізованого середовища, засобів масової інформації і місцевих родоплемінних традицій [1, с. 14]. Ю. Ірхін, говорячи про особливості сучасної політичної культури цього регіону [2], визначає такі характеристики:

1) Орієнтація на корпорацію, цінності традиційного колективу (сім'ї, общини, племені тощо) при збереженні автономії індивіда у конкретному соціумі.

2) Велика роль міфологічних світоглядних уявлень, сприйняття людини у тісному зв'язку з тваринними і рослинним світом (антропологізм, антропокосмологізм африканської духовної традиції).

3) Гібридність, суперечливе поєднання елементів європейської і африканської культурних систем; сприйняття африканця як маргінальної особистості, так званого «культурного гібриду».

4) Виникнення і розвиток специфічних соціетарних утворень внаслідок поєднання неоднорідних формаційних та цивілізаційних структур (симбіоз родової общини і сучасного капіталістичного устрою), що, у свою чергу, формує різні політичні субкультури.

5) Зростання ролі традицій як на побутовому, так і на більш високому рівні.

6) Формальне домінування західних політичних інститутів, норм на державному рівні і нестійка залученість населення у політичний процес.

Сучасний етап суспільного розвитку африканських країн характеризується значними змінами у політичному процесі. Тенденції розвитку сучасної культури залежать від основних напрямків еволюції традиційних африканських суспільств. Зокрема, М. Косухін [1; 3], називає такі напрямки:

1) Перехід від споживчого натурального господарства до виробництва товарів та обміну ними. Крім того, це ще й рух у напрямку світового ринку.

2) Зміни у відносинах власності на основні засоби виробництва – від первісного колективізму до приватних форм (індивідуалізму).

3) Послаблення внутрішньо общинного зв'язку на всіх рівнях, і в першу чергу, на рівні однієї сім'ї. Поява нових категорій населення – бездомних, соціально незахищених осіб, безробітної молоді тощо.

4) Зростання рівня соціальної мобільності та соціальне розширення традиційного суспільства на основі багатства, оволодіння нетрадиційними для Африки професіями. Крім того, збільшується відсоток серед широких верств населення, які залучені у політичний процес. Дослідниця Е. Лебедева говорить про можливість появи в майбутньому третьої субкультури на території африканських держав – субкультури середнього або «протосереднього» класу [5, с. 45].

5) Племінна інтеграція, що сприяє зародженню та зростанню рівня національної свідомості.

6) Деградація традиційних культурних цінностей і суспільної моралі, втрата традиційних пріоритетів. Демократизація політичної культури [15, с. 44–45].

Висновок. Таким чином, на формування сучасної політичної культури країн Африки найбільшим чином

вплинули період колоніального їх розподілу поміж європейських держав та період деколонізації і здобуття незалежності. На території африканських країн ще до початку колонізації була сформована своєрідна політична культура, для якої були характерними комунізм, етноцентризм, клієнтизм, егалітаризм, культ правителя тощо. Європейські держави принесли на африканський континент свої цінності, норми, звичаї, світобачення. Проте європейська політична культура виявилася чужорідною для африканського населення, а тому вона постійно вступала в конфлікт з місцевими традиціями. Через це на території африканських країн склалися два типи культур – правлячої еліти (із відтінками ліберально-демократичної західної культури) та широких верств населення (патріархального характеру).

На формування політичної культури країн Північного та Західного регіону впливає те, що у своїй більшості вони є мусульманськими. Для них сьогодні характерні авторитарний тип управління, патерналістське ставлення до влади, верховенство релігійних традицій, маргіналізація широких верств населення тощо. Культура країн Тропічної і Південної Африки має такі особливості, як: низький ступінь залучення населення у політичний процес, велика роль політичних символів і міфологічних світоуявлень, наявність духу-покровителя, орієнтація на цінності традиційного колективу та ін. Традиційні та сучасні особливості політичної культури поєднуються між собою. Тенденції розвитку сучасної культури залежать від основних напрямків еволюції традиційних африканських суспільств, а саме від послаблення внутрішньо общинного зв'язку на всіх рівнях, зростання рівня соціальної мобільності та соціального розширення традиційного суспільства, племінної інтеграції, деградації традиційних культурних цінностей і суспільної моралі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Африка: особенности политической культуры. Ученые записки Института Африки РАН. Выпуск 12. / [Н. Косухин, Н. Высоцкая, Л. Садовская, В. Комар и др.]; под ред. Н. Косухина. – Москва, 1999. – 169 с.
2. Ирхин Ю. Роль политической культуры и лидерства в общественном развитии. Учебно-методическое пособие / Ю. Ирхин. – М.: Изд-во РУДН, 1995. – 188 с.
3. Косухин Н. Д. Политическая власть и политический процесс в Африке. // Вестник Российского университета дружбы народов. – Серия: Политология. – 2001. – № 3. – С. 80–87.
4. Куббель Л. Очерки потестарно-политической этнографии: [Монография] / Л. Куббель. – М.: Издательство: Наука. Главная редакция восточной литературы, 1988. – 174 с.
5. Лебедева Э. Эволюция политической культуры (ПК) в Тропической Африке: Авторитаризм и демократия в «третьем» мире (сборник статей) / Э. Лебедева. – М., 1991. – С. 42–70.
6. Шино Д. Особенности этнического самосознания африканцев / Д. Шино // Развитие личности. – 2006. – № 2. – С. 128–140.
7. Camara M.S. Media, Civil Society and Political Culture in West Africa / M.S. Camara // Esquid Novi: African Journalism Studies. – 2008. – No. 29 (2). – 32 p.
8. Chikwanha A. Public perception of South Africa's political culture / A. Chikwanha // Political Culture in the New South Africa. Seminar Report. Konrad-Adenauer-Stiftung (KAS). – Johannesburg, 2006. – No. 16. – P. 1-19.
9. Egan A. Between fundamentalism and pluralism: The political culture of the South African religion sector / A. Egan // Political Culture in the New South Africa. Seminar Report. Konrad-Adenauer-Stiftung (KAS). – Johannesburg, 2006. – No. 16. – P. 61–69.
10. Haynes J. Religion and Politics in Europe, the Middle East and North Africa / J. Haynes. – London & New York: Routledge, Taylor and Francis Group, 2010. – 258 p.
11. Matlosa K. Political Culture and Democratic Governance in Southern Africa / K. Matlosa // Afr. j. polit. sci. – 2003. Vol. 8. No. 1. – P. 85–112.
12. Ong'ayo A. O. Political instability in Africa. Where the problem lies and alternative perspectives / A. O. Ong'ayo // African Diaspora Policy Centre. – Wageningen, 2008. – 14 p.
13. Reiter M. Kultur als Faktor in der internationalen Politik [Електронний ресурс] / M. Reiter // Europäische Union. Delegation der Europäischen Kommission für die Schweiz und das Fürstentum Liechtenstein. – 2007. – Режим доступа: http://eeas.europa.eu/delegations/switzerland/documents/eu_switzerland/20071018_rede_kultur_internationale_politik_bern.pdf.

14. Ritter D. The Iron Cage of Liberalism. International Politics and Unarmed Revolutions in the Middle East and North Africa / D. Ritter. – Oxford : Oxford University Press, 2015. – 289 p.
15. Slabbert F. van Z. Political culture and the challenge of elections / F. van Z. Slabbert // Political Culture in the New South Africa. Seminar Report. Konrad-Adenauer-Stiftung (KAS). – Johannesburg, 2006. – No. 16. – P.41–45.

В. Е. Курилло, Н. С. Курышко, Черноморский государственный университет им. Петра Могилы, г. Николаев, Украина

ПОЛИТИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА АФРИКИ: ДИНАМИКА И ТЕНДЕНЦИИ

Политическая культура современных стран африканского континента является частью его общей культуры. На формирование и последующее развитие политической культуры этой части мира имели влияние такие исторические процессы как колониальное разделение африканских стран между европейскими, следующий за этим период деколонизации и получение большинством государств независимости, начиная с 60-ых годов прошлого века.

Европейские государства принесли на африканский континент свои ценности, нормы, обычаи, мировоззрение. Однако европейская политическая культура оказалась чужеродной для африканского населения. Поэтому произошел распад африканской культуры на два основных типа. Один из типов культуры, о котором будет идти речь, – это культура правящей элиты, которая имеет либерально-демократический оттенок. Другой тип – культура широких слоев населения, основанная на традиционных верованиях, идеалах, ценностях и мировоззрении. Несмотря на длительность периода колонизации, европейская культура не смогла вытеснить традиционную африканскую, характерные особенности которой не только прослеживаются сегодня, но и преобладают в некоторых странах.

Статья посвящена исследованию политической культуры стран Африки в ее динамике и определению основных тенденций ее развития. Раскрываются общие особенности политической культуры северно- и западноафриканских стран и государств Тропической и Южной Африки.

Ключевые слова: политическая культура; страны Северной и Западной Африки; страны Тропической и Южной Африки; элементы политической культуры.

V. Kurillo, N. Kuryshko, Petro Mohyla Black Sea State University, Mykolayiv, Ukraine

POLITICAL CULTURE OF AFRICA: DYNAMICS AND TRENDS

Political culture of modern African countries was forming for a long period of time. Two historical periods influenced on their formation. They were European colonization in Africa (late 19th – and early 20th century) and decolonization (50–60-ies of the XX century). Political culture isn't stable, so it is constantly evolving and changing. This necessitates a continuous research of cultural features in Africa.

The article is devoted to the study of political culture in Africa and determination of its dynamics and the main development trends. The main focus is on the general features of the political culture of the North and West African countries, sub-Saharan countries and South Africa.

That's why traditional and modern features of political culture of these regions were studied separately. European political culture was alien for most African societies. So there was a division of African culture into two main types. One of them was the culture of the ruling elite (liberal-democratic). The other one was the culture of the general population (traditional beliefs, ideals, values). Despite of the long period of colonization, the European culture couldn't extrude the traditional African culture.

The trends of modern culture depend on the evolution of the main areas of the traditional African societies (the weakening of community communications, the increasing of social mobility and social stratification of traditional societies, the tribal integration, the degradation of traditional cultural values and public morality).

Key words: political culture; North and West African countries; countries of Sub-Saharan Africa; South African countries; elements of political culture.

Рецензенти: **Іванов М. С.**, д-р. політ. наук, професор,
Черноморський державний університет імені Петра Могили, м. Николаїв;
Шевчук О. В., д-р. політ. наук, професор,
Черноморський державний університет імені Петра Могили, м. Николаїв

©Курилло В. С., Курышко Н. С., 2016

Дата надходження статті до редколегії 12.11.2015 р.